

“АЛЬЯНС ЦИВІЛІЗАЦІЙ” І РОЛЬ СХОДОЗНАВСТВА

Останнім часом у світових медіа з'явилася назва “Альянс цивілізацій”. У наш час стало модним говорити про “цивілізації”, “цивілізаційний вибір”, “сутичку цивілізацій”, особливо після появи у 1993 р. статті американського вченого Р. Гантінгтона “Сутичка цивілізацій?”, де він досить чітко заявив, що наступне, ХХІ століття може стати століттям воєн не з економічних чи ідеологічних причин, як було досі, а через протистояння цивілізацій, насамперед християнської і мусульманської. Він писав: “Я вважаю, що у світі, який народжується, головним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка... найважливіші конфлікти у глобальній політиці відбуватимуться між націями та групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів”¹. Його “теорія” відбивала думки так званих неоконсерваторів США – групи політиків і політологів, а також зв'язаних з ними науковців зі сходознавчих центрів, котрі вважали, що настав час поставити “орієнталів”, насамперед мусульман, на місце, оскільки вони замахнулися на домінуючу роль США на Близькому і Середньому Сході, на шкоду американським національним інтересам.

Після розвалу колоніальної системи в середині ХХ ст. західні держави вже не могли безперешкодно використовувати природні і людські ресурси ісламських країн, їхні території і шляхи сполучень. У хід пішла зброя, і людство стало свідком цілого ряду воєн. Все важче було знаходити виправдання для імперіалістичних експедицій (згадаймо хоча б другу іракську війну). На жаль, політики Заходу почали використовувати релігійний фактор, звинувачуючи ісламські країни в порушенні прав людини, в несприйнятті “універсальних”, “загальноновизнаних” цінностей західної цивілізації. Але хто і коли визначив, що

вони “універсальні”: більша частина населення планети – ні мусульмани, ні індійці, ні китайці або японці у їхньому визначенні участі не брали.

Що стосується США, то атаки на іслам особливо посилювалися після ісламської революції в Ірані та ряду інших невдач американської зовнішньої політики в регіоні Близького і Середнього Сходу. Неоконсерватори, серед яких, крім Гантінгтона, слід назвати таких, як Бернард Льюїс (в першу чергу), Річард Перл, Даніель Пайпс та ін., і сьогодні спрямовують зовнішню політику США, підштовхуючи до застосування сили при вирішенні спірних питань, вибудовуючи “осі зла”.

Подібна політика не дає бажаних результатів, навпаки, ситуація в регіоні Близького і Середнього Сходу загострюється, про що свідчать не тільки зони напруги чи конфліктогенні зони, а й цілий ряд “гарячих точок”, де відбуваються збройні сутички, проливається кров. За прикладами далеко ходити не треба, це – Ірак, Афганістан, Сомалі, Дарфур у Судані, та ж Палестина.

Загострення обстановки набирає таких масштабів і проявів, що, беручи до уваги наявність у світі запасів зброї масового знищення і перспективу її проліферації, а також розмаху тероризму, стає очевидною ймовірність переростання локальних конфліктів і сутичок у новий Армагеддон. Це примушує тверезо мислячих і відповідальних людей різних країн шукати виходу із ситуації, що склалася, шляхом реалізації мирних ініціатив. Мабуть, достатньо буде сказати, що західно-ісламське протистояння вже стало предметом консультацій між “сильними світу цього” в Давосі і привело до появи деяких ініціатив, наприклад 2004 року було започатковано “Раду 100 лідерів (С-100) «Діалог Захід – Ісламський світ»”, співголовами якої стали принцеса Лолуа аль-Фейсал аль-Сауд (Саудівська Аравія) і лорд Карі оф Кліфтон, колишній архієпископ Кантерберрійський (Велика

Британія). Серед своїх завдань це зібрання поважних персон передбачає, між іншим, і “поліпшення знань і розуміння між культурами і цивілізаціями”². Учасники випустили об’ємну доповідь – “Islam and the West: Annual Report on the State of Dialog. January 2008”. Думаю, що в такому середовищі народилася, зокрема, й ідея “Альянсу цивілізацій”.

Ідею такого глобального проекту висунув у вересні 2004 р. на 59-й сесії Генеральної Асамблеї ООН глава уряду Іспанії Х.Л. Сапатеро. Метою проголошувалися ліквідація причини наростання міжнародного тероризму і сприяння стабілізації відносин між Заходом і Мусульманським світом. Ініціативу іспанського очільника уряду негайно підтримав прем’єр-міністр Туреччини Р. Ердоган. Як бачимо, ідею “Альянсу”, явно неспроста, висували представники країн, що належать одна до західного світу, а друга – хоча й побудована на принципах лаїцизму – до мусульманського. “Альянс цивілізацій” 14 липня 2005 р. офіційно підтримав Генеральний секретар ООН Пан Гін Мун, і з того часу ця ідея вважається ініціативою Генерального секретаря. Генеральна Асамблея ООН низкою своїх резолюцій схвалила цю ініціативу, серед них A/Res/60/1 “Наслідки Світового саміту 2005 р.), A/Res/60/4 (Глобальний порядок денний для діалогу цивілізацій). Резолюцією A/Res/60/288 ЮНЕСКО заохочували “відігравати ключову роль, зокрема і через міжрелігійний та внутрішньорелігійний діалог і діалог цивілізацій”³.

Генеральний секретар ООН створив Групу високого рівня, до складу якої увійшли 20 визначних релігійних діячів, політиків та науковців, у тому числі колишній Генеральний директор ЮНЕСКО Ф. Майор, колишній президент ІРІ С.М. Хатемі, колишній міністр закордонних справ Франції Ю. Ведрін, архієпископ Д. Туту (Південна Африка), директор-засновник Центру мусульмансько-християнського порозуміння Джорджтаунського університету, головний редактор Оксфордської енциклопедії мусульманського світу проф.

Дж. Еспозіто (США). У нас, у видавництві „Основи”, вийшов переклад його книги “Ісламська загроза. Міф чи реальність?” (Львів: Кальварія, 2004)⁴. Всіх перераховувати не будемо, але згадаємо, що від Російської Федерації членом Групи став керівник Центру арабських досліджень Інституту сходознавства РАН Віталій В’ячеславович Наумкін, професор, доктор наук, знавець Південної Аравії. Її завданням є аналізувати ситуацію та нейтралізувати діяльність всіляких екстремістських груп, розробляти проекти різного роду колективних акцій для держав і громадянського суспільства, міжнародних організацій, а також підготувати програму дій для забезпечення стабільності в суспільстві, посилення взаємної поваги до спільних загальнолюдських цінностей серед різних народів, культур і цивілізацій.

Багато держав висловили своє бажання співробітничати з Групою високого рівня і складають групу друзів “Альянсу цивілізацій”. До них належить і Україна. Для координації зусиль з виконання завдань “Альянсу” Генеральний секретар ООН 26 квітня 2006 р. призначив колишнього президента Португалії Ж. Сампайо своїм Виоким представником з питань “Альянсу цивілізацій”.

13 листопада 2006 року Група високого рівня подала доповідь Організації Об’єднаних Націй, у якій виклала своє бачення ситуації з розвитком західномусульманських відносин, запропонувала деякі загальнополітичні рекомендації щодо діяльності “Альянсу”, а також визначила чотири пріоритетні напрямки діяльності – такі як освіта, молодь, міграція, засоби масової інформації. Певну увагу члени Групи приділили ізраїльсько-палестинському конфліктові⁵.

У доповіді ясно зазначено, що причин нинішнього загострення стосунків між Заходом і світом ісламу не слід шукати в релігійній площині чи в історичному минулому, що “коріння цього феномену лежить у подіях, які мали місце в дев’ятнадцятому і двадцятому століттях, починаючи з європейського імперіалізму, відповідно, появи

антиколоніальних рухів і спадщини проти-стояння між ними”⁶.

У документі підкреслюється, що погляди мусульман на західно-мусульманські стосунки формують такі явища, як “затяжний” ізраїльсько-палестинський конфлікт, насильство в Афганістані і все жорстокіший конфлікт в Іраку”⁷. Головним фактором, що збільшує прірву між Заходом і мусульманами, автори доповіді вважають конфлікт у Палестині.

Пан Ж. Сампайо представив план імплементації рекомендацій Групи високого рівня, а 15–16 січня 2008 р. в Мадриді відбувся перший щорічний Форум “Альянсу”, в якому взяли участь 68 держав, велика кількість представників бізнесу та міжнародних організацій. Деякі арабські країни оголосили про свої донації на реалізацію програм вирішення проблем безробіття серед молоді та програм розвитку ЗМІ. Зацікавлення діяльністю “Альянсу” виявив духовний лідер ісмаїлітів Ага-хан, який висловився за “плюралізм, культурне розмаїття та міжкультурний діалог”. Вже проведено ряд заходів, у тому числі й важливу міжнародну конференцію, організовану Болгарією, під назвою «“Альянс цивілізацій” і відповідальність медіа в мультикультурних спільнотах» (18 квітня 2008 р.). Значення такого заходу важко переоцінити. На мою думку, питання відповідальності ЗМІ за розпалювання між-етнічної і міжрелігійної ворожнечі давно має бути поставлене на порядку денному керівництва нашої держави. А то то тут, то там у ЗМІ вигулькують словечка на кшталт “ісламо-фашизм”, “ісламський Гітлер”, дещо такого ж штибу додали події в Південній Осетії.

Говорячи про загальну підтримку ідеї “Альянсу”, слід сказати і про те, що “в штики” її зустріли неоконсерватори у США та деякі діячі в Державі Ізраїль. Достатньо почитати Backgrounder # 2009 відомої установи консерваторів “The Heritage Foundation” від 22 лютого 2007 р.⁸ або сповнені скептицизму рядки статті колишнього міністра закордонних справ Ізраїлю Ш. Бен-Амі “Альянс цивілізацій?”⁹.

Попри все те, що було зроблено під егідою “Альянсу”, проект не набув того розмаху, на який він, на нашу думку, заслуговує. Мабуть, слід мати на увазі й те, що думка про альянс різних релігій не те що не нова, а зовсім не нова. Ще в середні віки, після Хрестових походів, з’явилися люди, котрі намагалися вивчати Коран, щоб знайти в ньому думки, спільні з християнським віровченням (Ніколай Кузанський, Іоанн із Сеговії), а у XIX ст. теж з’явилися вчені, зокрема у Франції, які шукали шляхів примирення релігій. Важливе значення мала діяльність вченого-берберознавця, ревного католика віконта Шарля Ежена де Фуко (1858–1916), священника і подвижника Церкви, якого Папа Римський 2005 року беатифікував як мученика. Його послідовником був видатний французький сходознавець Луї Массін’йон (1883–1962), котрий виступив за глибоке вивчення не тільки доктрини, а й життя мусульман, серед яких він на прикладі суфійства знайшов повноцінні, подібні до християнських, прояви духовності, що не відповідало усталеним на Заході уявленням і стереотипам. Особливе місце стосункам між ісламом і християнством було приділено на Другому Ватиканському соборі, його рішення привели до зміни тону спілкування між релігіями, і було започатковано ісламсько-католицький діалог. Погляди Л. Массін’йона продовжують сповідувати і його учні. Найбільшого розголосу за останні десятиріччя у Франції та й в усьому світі набула ісламознавча діяльність такого непересічного вченого-філософа, а в останні роки контroversійної політичної фігури, як Роже Гароді (нар. 1913 р.). У минулому він – визначний діяч КПФ, а 1968 року, як і багато інших європейських інтелектуалів, порвав з комуністами, заглибився в науку, прийняв іслам. В СРСР він був оголошений “ренегатом”.

У цій статті ми хотіли б звернути увагу на концепцію, викладену в його книзі, надрукованій у 1977 році, що називалася “За діалог цивілізацій” і мала підзаголовок “Захід – це випадок” (L’Occident est un accident)¹⁰, в якій він доводив тезу про

те, що західна цивілізація є відхиленням розвитку людства від нормального шляху в бік бездуховності, матеріалізму й індивідуалізму, тоді як іслам пропонує інший шлях, що відповідає задумові Творця. Гароді заявляв, що людство, аби зберегти себе, мусить припинити політику конфронтації і розпочати глибокий діалог всіх світових цивілізацій. Щоб досягти цього, він вважає необхідним насамперед “відтворити конвергенцію трьох духовних традицій “авраамічної” віри: іудейської, християнської, мусульманської”¹¹.

В рамках же ООН вперше ідею діалогу між цивілізаціями висунув у своєму виступі під час 53-ї сесії ГА ООН президент Ісламської Республіки Іран С.М. Хатемі: 21 вересня 1998 р. він запропонував проголосити 2001 рік Роком діалогу між цивілізаціями, про що й була ухвалена відповідна резолюція. Але реалізація закладених у ній ідей йшла дуже повільно, що цілком зрозуміло, беручи до уваги стан стосунків між Іраном і США. Оскільки термін “діалог цивілізацій” весь час нагадував про Іран, тому, мабуть, і вирішили висунути наперед ідею “Альянсу цивілізацій”. Сам Сайед Мухаммед Хатемі на звістку про створення “Альянсу цивілізацій” прореагував помудрому спокійно: 2 грудня 2005 р. він заявив, що ідея “Альянсу” відрізняється від його концепції “діалогу цивілізацій”, бо “альянс цивілізацій” не матиме сенсу без діалогу цивілізацій¹².

Всякий діалог вимагає знайомства з предметом діалогу, тобто знання. Тут своє слово має сказати наука, в нашому випадку – сходознавча. Ми знаємо, що американський вчений палестинського походження Едвард В. Саїд (1935–2003) у своїй знаковій книзі “Орієнталізм” (перше англ. видання 1978 р., укр. переклад: Київ: Основи, 2001) піддав досить-таки гострій критиці всю західну науку про Схід за те, що вона нібито не тільки прямими перекручуваннями фактів, а й самим дискурсом принижувала “орієнталів”, насамперед арабів і мусульман, створювала їхній негативний образ і прокладала шляхи для колонізаторів. Погодитися з цим на сто

відсотків неможливо, бо, крім заангажованих колоніальною владою вчених, були й ті, котрі з відкритою душею хотіли пізнати життя, історію, вірування і культурну спадщину народів Сходу, популяризували їхню духовну спадщину на Заході. Проте виступ Едварда В. Саїда приніс користь, бо він, по суті, започаткував постколоніальні студії, які відкрили багато нового в історії взаємин Заходу зі Сходом, багато що ми побачили в новому світлі. У цьому зв’язку варто згадати книгу американської дослідниці Еви М. Томпсон “Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм”¹³, у якій подано зовсім не подібне до відомого нам здавна прочитання багатьох із знайомих нам творів російської художньої літератури.

На нашу думку, сходознавство всіх країн повинно побачити в проекті “Альянс цивілізацій” великий виклик. Дослідники всіх дисциплін: арабісти, іраністи, тюркологи, індологи, китаїсти і японісти, а також семітологи й ісламознавці і т.д. – повинні своїми працями збільшувати скарбницю знань народів один про одного, на Заході і на Сході. Бо й на Сході населення знає про життя європейців чи американців тільки з кінофільмів. Для українських сходознавців потрібна консолідація сил на вирішення загальнонаціональних завдань: у нас і досі немає пристойних двомовних словників, ґрунтовних історій хоча б найважливіших держав Сходу, історій літератур їхніх народів.

Наукова праця гуманітаріїв вимагає не тільки широкої ерудиції, знання джерел і забутих публікацій, а й наукової об’єктивності і виваженості. Роль науки полягає у тому, щоб показати “іншого” на основі об’єктивного аналізу, без забобонів і стереотипів, і донести добуте таким чином знання через канали популяризації наукових знань до широкої громадськості. У своїх дослідженнях науковці повинні нести правду про іслам, конфуціанство, буддизм, інші релігії та вірування, не піддаватися ідеологічному тиску ні із Заходу, ні з Півночі: у них є свої задавлені порахунки і сучасні корисливі інтереси. А у нас немає

колоніального шлейфа, і ми можемо спокійно співробітничати з представниками колись поневолених народів.

“Альянс цивілізацій” – це великий міжнародний проект, і сходознавці України мають долучитися до його реалізації. Для цього наш уряд, зокрема МЗС, має зробити необхідні офіційні кроки для нашої участі в наукових заходах “Альянсу”, що допомогло б розкрити потенціал нашої сходознавчої науки і залучити українських вчених до міжнародного наукового співробітництва в галузі сходознавства. Ми має-

мо виступати з різного роду ініціативами з організації міжнародних конференцій, “круглих столів”, семінарів і самим брати участь у міжнародних заходах із проблематики “Альянсу”. Такого роду діяльність, безперечно, матиме значення і для вирішення питань міжетнічних і міжконфесійних стосунків у нашій державі.

На мою думку, проект “Альянс цивілізацій” без активної участі в його реалізації вчених-гуманітаріїв всіх країн задихнеться в бюрократичних тенетах і на міжнародному, і на національному рівні.

¹ Huntington, Samuel P. Clash of Civilization? // Foreign Affairs. 72. №3. Summer 1993.

² Internet: World Economic Forum. Press release of 22 January 2004.

³ The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy. Resolution A/Res/60/288 adopted by UN GA on 13 September 2005.

⁴ *Еспозито, Джон*. Ісламська загроза. Міф чи реальність? Львів: Кальварія, 2004.

⁵ Alliance of Civilizations. Report of the High-level Group, 13 November 2006. New York: UN, 2006.

⁶ Ibidem, p. 11.

⁷ Ibidem, p. 17.

⁸ file://A:\The%20U_S_%20should%20Oppose%20U_N_%Alliance%20 of%20Civilizations

⁹ *Бен-Амі, Шломо*. Альянс цивілізацій? // День, 06.09.2008.

¹⁰ Garaudy R. Pour un dialogue des civilisations. L'Occident est un accident. Paris: Denoël, 1977.

¹¹ Ibidem, p. 246.

¹² <file://A:\JTV%News%20'Allianceof%20Civilizations'%20a%20different%20 concept.htm>

¹³ *Томпсон, Ева М.* Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм. Київ: Основи, 2006.